

ЩОДО ПОНЯТТЯ ШИКАНИ У ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВІДМІННОСТІ ВІД ІНШИХ ФОРМ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

М. К. Бабик

Анотація. Дослідження присвячено питанню поняття шикани у цивільних правовідносинах: особливості та відмінності від інших форм зловживання правом. В роботі проведено аналіз законодавства, правової доктрини та судової практики стосовно зазначеного питання. На основі проведеного дослідження здійснено аналіз шикани як особливого виду зловживання правом, її кваліфікуючі ознаки у порівнянні з іншими видами зловживання правом, та доповнено науково-практичні рекомендації щодо удосконалення цивільного законодавства України з питань застосування шикани.

Ключові слова: правомочність, суб'єктивне цивільне право, зловживання правом, завдання шкоди, шикана.

Вступ. Людина реалізовує надані їй законом суб'єктивні права лише з одною метою – задоволення власного інтересу. Проте існують випадки, коли особа використовує право з метою, яка повністю суперечить первісній, передбаченій законодавцем меті даного права. У цьому разі має місце таке поширене у сучасних цивільних правовідносинах явище як зловживання правом. Правова доктрина виокремлює два основні види зловживання: перший вид – це дії, яким притаманні усі ознаки зловживання правом, однак вони не мають своєю єдиною метою заподіяння шкоди іншій особі (вчиняючи такі дії, особа переслідує свої власні інтереси, і не переймається тим, що комусь іншому може бути заподіяно шкоди) [1]. Другий вид має назву шикана – це ті самі дії, проте основною їх метою є саме заподіяння шкоди іншій особі. У науковій літературі дослідженню інституту зловживання правом приділяли уваги такі науковці як Г. М. Апшай, К. І. Бальковська, Т. І. Бровченко, В. П. Грибанов, Б. Карнаух, Р. Д. Ляшенко, А. А. Малиновський, В. О. Миргород, В. В. Рєзнікова, Р. О. Ривак, О. М. Соломахіна, М. О. Стефанчук, О. Ю. Хабло і інші, проте низка питань, що стосуються конкретизації визначення та кваліфікуючих ознак шикани залишаються дискусійними та потребують доопрацювання,

Актуальність цієї теми полягає у тому, що наразі на законодавчому рівні не закріплене поняття шикана, як особливий вид зловживання правом, а також відсутні її кваліфікуючі ознаки. Внаслідок цього на практиці виникають випадки, коли при реалізації учасником правовідносин своїх суб'єктивних прав вчиняються дії, що спричиняють нанесення шкоди іншим учасникам цивільних правовідносин, але через відсутність на законодавчому рівні кваліфікуючих ознак зловживання права ускладнюється процес визнання таких дій шиканою.

Отже, мета дослідження полягає у аналізі шикани як особливого виду зловживання правом, її кваліфікуючих ознак у порівнянні з іншими видами зловживання правом, та доповнення науково-практичних рекомендацій щодо удосконалення цивільного законодавства України.

Основний розділ. Зловживання правом є досить складним та контроверсійним поняттям, дискусії щодо якого не вщухають протягом тривалого часу. Зокрема, можна виділити два основних підходи до розуміння зловживання правом.

Прибічники першої теорії розглядають зловживання правом через реалізацію суб'єктивних прав з порушенням їх меж (Ю. О. Хабло, М. О. Стефанчук та ін.) [1, с. 466; 2, с. 120]

Прихильники другої теорії розглядають зловживання правом як форму здійснення права всупереч його призначенню (О. О. Малиновський, В. П. Грибанов та ін.) [3, с. 39; 4, с. 44].

Доцільним вважається навести більш узагальнююче визначення зловживання правом надане В. В. Резніковою, а саме, що зловживання правом – це діяльність суб'єкта з недобросовісної реалізації свого суб'єктивного права не за його призначенням, що заподіює шкоду суспільним інтересам та/або інтересам третіх осіб чи створює реальну загрозу її заподіяння при формальній правомірності такої діяльності [5, с. 23].

Дискусія в науковому колі щодо зловживання правом розгорнута не тільки щодо його визначення, а і самого факту існування зловживання права в цілому. Зокрема, вчені-правознавці виокремлюють два основні підходи з цього приводу:

1) заперечення існування такого явища. Основою цієї точки зору є теза про те, що саме словосполучення «зловживання правом» є суперечливим та логічно неправильним. Прихильники цієї теорії стверджують, що особа, яка має певне суб'єктивне цивільне право і реалізує його, не може одночасно не мати права на вчинення таких дій. Тобто, у даному підході діє принцип суворої логіки: або особа має право вчиняти певні дії, або ні [6, с. 33].

2) представники іншого підходу стверджують, що таке явище існує та наголошують на необхідності його нормативного закріплення. Правознавці з цією точкою зору відходять від суворої логіки та стверджують, що неможливо чітко встановити межі реалізації того чи іншого права. Це зумовлено неможливістю законодавцем заборонити все, що може бути забороненим [6, с. 33]. Саме тому існують нечіткі межі реалізації суб'єктивного цивільного права, які використовуються з метою зловживання. Через відсутність порушення прямих заборон, неможливо встановити факт правопорушення [7, с. 52].

З огляду на зазначене вбачається, що другий підхід щодо ставлення до такого явища як зловживання правом є більш вірним. Зловживання правом є протиправною поведінкою і за неї повинна бути передбачена відповідальність з огляду на те, що протиправною є не лише поведінка, яка безпосередньо порушує конкретні правові норми, а й поведінка, яка загалом суперечить основним принципам права певної галузі.

Шикану, як один з основних видів зловживання цивільним правом виділяють саме науковці, які є прихильниками другої теорії. Проте не можна стверджувати, що дане поняття є новим.

Ще за часів Стародавнього Риму було спроби обмежити особу в автономії користування своїм суб'єктивним цивільним правом. Саме тоді було усвідомлено небезпеку необмеженого користування правом, яке мало наслідком завдання шкоди іншим особам. З цього можна зробити висновок, що ще римські правознавці помітили в діях людей ознаки того, що зараз ми називаємо шиканою [8, с. 55].

В науковий обіг дане поняття було введено в XIX столітті німецькою правовою доктриною. Воно походить від слова «Schikane», яке перекладається як «знущання, каверза, причіпка» [9, с. 16].

Українське законодавство, на відміну від законодавства інших європейських країн, не містить чіткого визначення поняття шикана, що є суттєвим його недоліком. У положенні ст. 13 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) зазначено лише про зловживання правом загалом, а саме, що не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах [10]. У даному випадку, законодавець, говорячи про «намір завдати шкоду іншій особі» зробив лише натяк на явище шикани. Тому вбачається, що дане визначення потребує конкретизації.

Щодо визначення шикани серед науковців теж відсутня єдина позиція. У сучасній правовій доктрині існує два підходи щодо визначення поняття шикани. Р. Р. Аветисян, А. А. Колівошко, Г. Оніщенко, І. А. Покровський вважають, що шикана – це зловживання правом з єдиною метою – завдати шкоду іншій особі. У свою чергу на думку Ю. Гапон, Я. Цукренко, Т. С. Яценко, шикана – це дії особи, які вчиняються не лише з наміром заподіяти шкоду іншій особі, а й з іншою метою [11, с. 64]. Ці визначення хоча й мають певні відмінності, проте поєднані однією спільною тезою про єдиний намір – завдати шкоду іншій особі.

Отже, шикана – це особливий вид зловживання правом, який характеризується протиправністю, прямим умислом та здійснюється з єдиною метою завдати шкоди інтересам інших осіб.

Для більш повного розуміння даного поняття науковцями було розроблено ряд його кваліфікуючих ознак, які відрізняють його від інших форм зловживання правом. До таких ознак віднесено:

- прямий умисел. Тобто особа розуміє, що використовує право з метою нанесення шкоди інтересам інших учасників цивільних правовідносин і прагне цього;
- єдина мета – завдати шкоду;
- шкідливий характер. Він полягає в нанесенні шкоди охоронюваним законом інтересам інших осіб або створює загрозу такого нанесення;
- наявність вини;
- настання нетрадиційних правових наслідків, тобто таких, які не можна віднести ні до заходів юридичної відповідальності, ні до заходів заохочення [12];
- об'єктом такого виду зловживання завжди виступають охоронювані законом майнові та особисті немайнові права та інтереси суб'єктів цивільних правовідносин;
- обов'язок доказування наявності в діях особи ознак шикани лежить на потерпілому.

На практиці це викликає значні труднощі.

- в діях особи, яка використовує шикану, завжди наявний корисливий інтерес [11, с. 64].

Можна зробити висновок, що серед усіх перерахованих ознак основною є саме особливість мети – завдати шкоду. Саме в ній і проявляється шкідливий характер шикати як діяння, що має виключно негативний вплив на охоронювані законом права інших осіб.

Розглядаючи питання шикани відразу постає проблема встановлення меж реалізації суб'єктивних цивільних прав, яка є однією з найскладніших для юридичної науки. На даний момент цивілістична наука багатьох розвинутих країн, таких як США, Італія, Німеччина, Франція, сформувала концепцію добросовісної, розумної та справедливої реалізації особою своїх суб'єктивних прав. Дана концепція має на меті встановити межі здійснення прав, при цьому не забороняючи конкретні дії правомочної особи. Також у концепції наголошується, що право може захищатися лише тоді, якщо воно було здійснено добросовісно, розумно та справедливо [13].

На сьогодні правознавцями вже сформований ряд пропозицій та рекомендацій до ЦК України та Цивільно-процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), метою яких є удосконалення законодавства у сфері боротьби з шиканою. До них можна віднести:

- доповнити ЦК України визначенням шикани та її ознаками, а саме: прямий умисел, шкідливість, вина, наявність в особи корисливого інтересу, наявність шкоди охоронюваним законом інтересам інших осіб [11, с. 65];

- ЦПК України доповнити нормами, що забороняють особам шикану, як недобросовісне здійснення належних їм процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків, з метою завдати шкоди іншій особі [9, с. 19];

На підставі проведеного аналізу, вбачається за доцільним, що для більш повного врегулювання відносин, пов'язаних з протидією використанню особами шикани, на законодавчому рівні необхідно здійснити наступні дії:

- передбачити, що шкода, спричинена порушенням прав та інтересів особи, завдана внаслідок зловживанням права, відшкодовується в повному обсязі особою, яка цю шкоду нанесла;

- доповнити ЦК України тезою про обов'язок осіб при реалізації своїх суб'єктивних цивільних прав дотримуватися принципів добросовісності, розумності та справедливості.

Також, через важкість процесу доказування наявності в діях особи ознак шикани та її подальшої кваліфікації, вироблення Верховним Судом методичних рекомендацій щодо застосування шикани у практичній діяльності судів підвищило б рівень успішності вирішення справ, у яких застосовувалась шикана [9, с. 19].

Висновки. Отже недостатній рівнем регламентації шикани в цивільному законодавстві спричиняє лише негативні наслідки для сучасного українського суспільства. До них можна віднести порушення таких основоположних принципів цивільного права як добросовісність, розумність та доброчесність, а також неможливість встановлення на практиці факту наявності в діях особи ознак шикани, з огляду на те, що вони не закріплені в законі.

Таким чином доцільно відзначити, що внесення до українського цивільного законодавства запропонованих змін із великою вірогідністю позитивно вплине на підвищення рівня ефективності протидії застосуванню шикани, підвищить його відповідність до вимог сучасності, а також сприятиме прийняттю обґрунтованих та справедливих судових рішень.

Abstract. The study is devoted to the issue of the concept of chicane in civil relations: features and differences from other forms of abuse of law. The paper analyzes the legislation, legal doctrine and judicial practice on this issue. On the basis of the study, the analysis of the chicane as a special type of abuse of the right, its qualifying features in comparison with other types of abuse of the right, was carried out, and the scientific and practical recommendations for improving the civil legislation of Ukraine on the application of the chicane were supplemented.

Keywords: competence, subjective civil right, abuse of right, harm, chicane.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Хабло О. Ю. Кримінально-процесуальні правовідносини та проблема зловживання правом. *Держава і право*. 2006. № 34. С. 465–470.
2. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : монографія. К. : КНТ, 2008. 184 с.
3. Малиновський А. А. Злоупотребление право. М. : МЗ-Пресс, 2002. 128 с.
4. Грибанов В. П. Осуществление и защита гражданских прав. М. : Статут, 2011. 411 с.
5. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. Хмельницький. 2013. С. 23–35.
6. Карнаух Б. Зловживання правом та його правові наслідки. *Підприємництво, господарство і право*. № 9. 2020. С. 31–36.
7. Бровченко Т. І., Миргород В. О. Зловживання цивільними правами. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. № 3. 2020. С. 51–55.
8. Соломахіна О. М. Деякі аспекти поняття «шикана» за римським правом. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії*. матер. круглого столу. Одеса. 2015. С. 54–56.
9. Ляшенко Р. Д., Бальковська К. І. Шикана як особливий вид зловживання правом. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2. 2014. С. 15–21.
10. Цивільний кодекс України: офіц. текст від 01.01.2022. *Голос України*. 2003 р. № 45.
11. Ляшенко Р. Д., Бальковська К. І. Шикана у цивільних правовідносинах: до визначення сутності та змісту. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2015. С. 63–68.
12. Ривак Р. О., Апшай Г. М. Зловживання правом як явище правової дійсності. *Актуальні проблеми правового регулювання в Україні та країнах ближнього зарубіжжя*. матер. VII міжнар. наук.-практ. інт. конф. 2017. С. 397–398.
13. Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : монографія. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків. 2020. 140 с.

УДК 342.9

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ БУЛІНГУ В УКРАЇНІ

О. В. Бульківська, А. Є. Краковська

Анотація. У статті наданий аналіз адміністративно-правового механізму запобігання булінгу в Україні. Проаналізовано чинне міжнародне та вітчизняне законодавство, що стосується заходів безпеки дітей від будь-яких форм насилля. Встановлено прогалини в законодавстві та проблемні аспекти, що стосуються засобів запобігання булінгу. Запропоноване заповнення наявних прогалин у регулюванні даного питання, шляхом закріплення обов'язку для центрального органу виконавчої влади у сфері освіти і науки систематичного оновлення та перегляду планів заходів, спрямованих на запобігання і протидію булінгу, прийняття та розробки спеціального превентивного закону, щодо запобігання булінгу, використання позитивних тенденцій зарубіжного досвіду, які доцільно було б запровадити на території України.

Ключові слова: булінг, цькування, адміністративно-правовий механізм, насильство, запобігання булінгу.

Постановка проблеми. Свобода людини від будь-яких посягань на її життя, честь і гідність є одними з основних прав людини. Слід зазначити, що від різних форм насильства страждають як жінки з чоловіками, так і дівчата з хлопцями. Факти жорстокості щодо дітей, які існують в суспільстві, викликають особливе занепокоєння. Останніми роками у закладах освіти спостерігається позитивна динаміка зростання випадків свідомого жорстокого